

Intervjuer, deltagande, etik

En vägledning för dig som vill dokumentera din samtid

STOCKHOLM

Bo Larsson



Stadsmuseet rapporterar | 73

Omslagsbild: Illustration av Elin Franzén

Stadsmuseet

Box 15025

104 65 Stockholm

Rapportförfattare: Bo Larsson

Grafisk form: Cina Stegfors

ISBN 978-91-87287-48-0

© **Stadsmuseet**

Innehåll

Förord	4
Inledning	5
Intervjuer	6
Syfte	6
Förhandskunskap	6
Personurval	7
Frågor	8
Att ta kontakt	8
Kolla utrustningen	8
Att genomföra intervjun	9
Samhällets skiktningar	10
Hjälpmedel	11
Teknik	12
Efterarbete	13
Kategorisering	14
Deltagande observation/medföljande	16
Vanligt prat och beskrivningar	17
Resultat	19
Etik	20
Anonymisering	20
När tal blir skrift	21
Fejkad vänskap?	21
Avslutning	23
Notförteckning	24
Använd litteratur	25
Litteraturtips	26
Allmänt	26
Intervjuer	27
Deltagande observation	28
Beskrivningar	28
Fotografi	28
Föremål	28
För inspiration	29
Bibliografiska uppgifter	31

Förord

Stockholm är landets folkrikaste kommun. Här samsas en knapp miljon människor på 188 kvadratkilometer. På denna yta sker en mängd verksamheter: folk bor, arbetar, roar sig, begår brott, handlar, reser och mycket mera. Det hör till Stadsmuseets uppgifter att dokumentera detta, ett uppdrag som tilldelats museets Dokumentationsenhet. På denna arbetar arkeologer, byggnadsantikvarier, etnologer och fotografer med såväl historiska som samtida frågeställningar. Den här texten handlar om det sistnämnda; hur det som sker i Stockholm idag kan bevaras för eftervärlden.

Att utföra denna samtidsdokumenterande uppgift utan avgränsningar är dock en omöjlighet. Dokumentationsenheten arbetar därför efter fastslagna riktlinjer och i tidsmässigt längre projekt. Det innebär att vi ofta tvingas tacka nej till utifrån komna idéer om dokumentationer som i sig är angelägna. Det kan gälla bostadsrättsföreningar som varit aktiva i många år, äldre stockholmares minnen och erfarenheter eller hur ett visst företag fungerar och har kommit till.

Förslagen är ofta tänkvärda och viktiga, men kräver resurser vi inte har. Det är dock vår tro och förhoppning att förslagsställarna själva kan realisera sina förslag. Denna text vänder sig därför främst till dig som själv vill dokumentera din omvärld och göra det med metoder som vi på Stadsmuseet använder i vårt arbete. Den får dock inte uppfattas som en handbok eller instruktion i *hur* man ska göra. Samtidigt som varje samtidsdokumentation har vissa gemensamma drag är den – som allt som har med människor att göra – också unik till sin karaktär. Snarast är den därför en introduktion till hur man *kan* göra och framför allt i hur man *kan tänka* kring sin uppgift.

Tonvikten ligger på metoder som intervjuer och så kallad deltagande observation (dvs. att delta i olika sammanhang och beskriva det man ser och upplever i text och kanske bild) samt på etiska aspekter. Tanken är att du som är ovan vid eller inte har arbetat med sådana metoder förut ska få en första orientering i de främst konkreta frågor som sådana väcker. I det syftet är texten också relativt

flitigt belyst med exempel hämtad från situationer man som dokumenterande person kan hamna i. Även om dessa kommer från en yrkesverksamhet där mycket tid kunnat läggas ned på varje projekt – något som inte alltid är möjligt i de här aktuella sammanhangen – så är de principiella frågorna de samma.

I framställningen finns också teoretiska överväganden med, men de är inte dess huvudsyfte. Däremot ska det, genom den litteratur som nämns i notförteckningen eller i de boktips som finns samlade i slutet av dokumentet, gå att fördjupa sig i olika frågor om man så vill. De förslagen är dock avsedda just för vidare intresseläsning, och inte som nödvändiga studier.

I linje med detta ska vägledningen kunna läsas på två sätt: dels sammanhängande, som en orientering inför ett planerat dokumentationsprojekt, dels styckevis, där man innan, under eller efter projektets utförande ska kunna ta del av det avsnitt man för ögonblicket är intresserad av. Därför är texten huvudsakligen ordnad efter en rangordningsprincip. Inom varje metodiskt avsnitt kommer först det för sammanhanget grundläggande, därefter följer teman av mer eller mindre fördjupande slag. För att ge en snabb överblick finns det i början av varje längre avsnitt också en faktaruta där dess viktigaste innehåll sammanfattas punktvis.

Undertecknad, som har fått i uppdrag att sammanställa vägledningen, har i närmare 25 års tid arbetat inom museisektorn, till stor del med samtidsdokumenterande uppgifter. Jag har också disputerat på en avhandling som till största delen bygger på intervjuer. De exempel som anförs är därför till stor del hämtade från egen erfarenhet. När denna inte räckt har jag också vänt mig till kollegor och till litteratur. Det är min förhoppning att denna framställning kan fungera som sporre och vägledning för den som själv vill dokumentera sin samtid och omgivning.

Bo Larsson

Dokumentationsenheten, Stadsmuseet i Stockholm

Inledning

- Samtidsdokumentation: att samla in uppgifter, erfarenheter, föremål, fotografier från idag eller ”mannaminne”
- Etnografiska metoder: intervjuer, deltagande observation, fotografi
- Syfte styr metod
- Fältdagbok för översikt, röd tråd och som ”materialingång”
- Etik: det informerade samtycket

Den insamlingsverksamhet från nutiden som bedrivs på Stadsmuseet kallas ofta för samtidsdokumentation. Syftet med en sådan är att samla in uppgifter, erfarenheter och eventuellt också ting från företeelser som existerar idag eller som går att nå via ”mannaminnet”, det vill säga vad människor minns och kan berätta.¹

Samtidsdokumentationer varierar i omfattning – allt ifrån enstaka intervjuer till projekt som sträcker sig flera år över tiden. Det gemensamma för dem är dock att de brukar bedrivas med så kallade etnografiska metoder, det vill säga huvudsakligen med intervjuer och så kallad deltagande observation (inklusive fotografi). Därtill kan läggas utskickade frågelistor, men dessa kommer inte att behandlas här. Tonvikten kommer i stället att ligga på de två förstnämnda, och då med en viss koncentration på intervjuer.²

Vissa aspekter är allmängiltiga för samtidsundersökningar oavsett tillvägagångssätt. En första kan verka självklar, men förtjänar ändå att påpekas: att välja metod efter syfte. Vill man dokumentera en arbetsplats är det inte självklart att intervjuer är det enda eller bästa sättet. Snarare kanske tonvikten ska ligga på att man följer med i verksamheten, samtalar med de som arbetar där, observerar och noterar. Är det däremot en persons samlade livserfarenhet som ska tillvaratas, passar ingående samtal – intervjuer – bättre.

Den andra aspekten värd att tänka på gäller betydelsen av att föra en så kallad fältdagbok, åtminstone om projektet drar ut på tiden. I denna skriver man ned gjorda observationer, egna reflektioner och tankar och överhuvudtaget sådant som berör eller

påverkar. Därigenom kan man dels lättare överblicka och hålla en röd tråd genom hela projektet, dels underlättar det för framtida användare av det insamlade materialet, särskilt om detta ska förvaras på en arkivinstitution eller ett museum. En fältdagbok kan då bli en mycket viktig ingång eller utgångspunkt där undersökningens sammanhang och ram blir presenterad. Viktigt är dock att man i fältdagboken gör tydligt vad som är observationer och vad som är egna reflektioner och tankar. Likaså bör man skilja mellan vad som är ens eget språk och vad som är de undersökta personernas.³

Den tredje aspekten är inte minst viktig. Den handlar om etik, något som jag nedan ska behandla utförligare i ett eget avsnitt. Men vad jag vill peka på redan här är att de personer man intervjuar eller följer med redan från början bör informeras om projektets syfte, vad som kommer att hända med det material man samlar in och hur slutredovisningen är tänkt. På fackspråk kallas detta för att informanterna ska lämna sitt informerade samtycke, en term som betonar både deras frivillighet och deras kunskap om projektets fortsatta utveckling. Jag återkommer till detta senare.

Intervjuer

- Intervjuns sökande form
- Undersökningens omfattning – övergripande eller delvis
- Att vara inläst eller ej
- Vilka ska intervjuas – och hur hittar man dem?
- Från öppna till specifika frågor
- Den första kontakten
- Utrustningskoll

Intervjuer kan göras på olika sätt och även om det inte går några fasta skott mellan dessa har olika genrer eller yrkesområden sin huvudsakliga stil. Den form som är aktuell här vill jag karaktärisera som sökande eller, med ett mer akademiskt ord, semi-strukturerad. Det innebär att man har ett antal teman som utgångspunkt, men att man inte är ute efter ja- eller nejsvar utan mer utförliga och redogörande berättelser. I konsekvens med det blir intervjuerna ofta långa. Räknar man med att tid behövs också för presentation, eventuell kaffedrickning och annat socialt småprat, är det en god idé att inte ha något annat möte inbokat tätt in på den avtalade intervjutiden.

Syfte

När man tänker ut sina teman är det viktigt att fråga sig vad intervjun syftar till. Rör det sig om en så kallad livsloppsintervju ställer man andra frågor än om den ska handla om hur det är att vara arbetslös. Vissa ämnen bör dock alltid finnas med för att underlätta jämförelser och för att ge en bakgrund till den intervjuades sociala situation. Det handlar om sådant som arbete, boendeort, utbildning, häromkost och föräldrarnas yrken.

Att fundera över hur mycket eller vad undersökningen ska omfatta hör också till syftesformuleringen: ska den täcka in en företeelses alla aspekter eller är det bättre att koncentrera sig på vissa särskilda delar? Inte minst beror detta på hur stora resurser det finns att tillgå och hur stor arbetsinsats det är möjligt att sätta in. Är den övergripande frågan hur det är eller har varit att bo i ett visst flerfamiljshus kan man gå tillväga på olika sätt. Varje där boende person kan intervjuas om sin situation och

sina allmänna erfarenheter, vilket troligen skulle ge en omfattande kunskap men också innebära en stor arbetsbörda. Kanske är det då bättre att antingen begränsa frågorna till att gälla vissa aspekter av boendet – till exempel varför man flyttade till bostaden, hur man använder den (inredning, funktioner) och hur man tänker sig sitt framtida boende – eller också att bara fråga vissa särskilda kategorier av de boende.

Att låta boendet speglas genom barnen är ett exempel på det sistnämnda. I en sådan undersökning går det att tänka sig en rad teman: lekkamrater, barnpassning, förhållandet till granngårdarna, fritiden för de lite äldre ungdomarna, det gradvisa utforskandet av omgivningarna, föräldrarnas engagemang och kanske oro, pappornas och mammornas när- respektive frånvaro... Med lite tur kan man också jämföra över tid – alltifrån 1950-talets klassiska hemmafru-period till barn som idag veckoflyttar mellan sina skilda föräldrar.

Fördelen med att begränsa sin undersökning är dock inte enbart den presumtiva mindre arbetsbördan. Undersökningen får också en större styrrel, och det blir lättare att efteråt behandla och eventuellt presentera resultaten. I undersökningar som dessa "tänker" man ofta med hjälp av ett antal grundläggande begrepp eller perspektiv, varav vi redan har några i exemplet ovan: generation (barn), tid (samtiden) och rum (flerbostadshuset). Tre andra viktiga sådana är klass, kön och etnicitet.

Förhandskunskap

En vanlig undran är huruvida en intervjuare ska vara inläst eller komma med fräscha ögon för att kunna ställa de primära och kanske oväntade frågorna. Ofta går att göra intervjuer utan någon större inläsning, särskilt om det gäller kortare projekt eller enstaka intervjuer. Men syftar man, som i ovanstående exempel med flerbostadshuset, till lite större projekt kan en mer specifik förhandskunskap vara till god hjälp. Detta gäller även om man väl känner till det man vill undersöka. I sådana fall kan man behöva skapa distans till ämnet, ta ett steg bakåt och i stället för alla enskilda träd få syn på den faktiska skogen. Att läsa om andra och liknande

undersökningar kan ge idéer om såväl undersökningsmetod som inriktning och frågor.

Även då man inte vet så mycket om sitt undersökningsobjekt, kan litteratur eller andra undersökningar ge inspiration till frågor och tillvägagångssätt. Då skaffar man sig också en allmänorientering om ämnet. Är det en industri man intresserar sig för, går det att läsa böcker som handlar om den eller om liknande branscher. Glöm heller inte bort skönlitteraturen – den kan ofta ge ingångar till så kallade mjukare ämnen. Att sätta sig in i fackspråk och närliggande geografiskt område kan också vara värdefullt. Den intervjuade märker att han eller hon har en insatt åhörare, och man slipper att i onödan avbryta för att ställa frågor.

I arbetet med att förbereda en dokumentation finns utöver litteratur en mängd olika informationskanaler – internet är idag en given kunskapskälla men även institutioner som Stadsmuseets faktarum, Stockholms stadsarkiv och andra arkiv och museer kan vara värdefulla. Dessa har även en kunnig personal som kan besvara frågor och lotsa besökare in i materialet. Glöm heller inte *Stockholmskällan*, den webbplats där olika kulturarvsinstitutioner i Stockholm gått samman för att offentliggöra sitt material, inte minst fotografier.

Lyckas man inte hitta förberedelsematerial är chansen till planering inte borta för det. En undersökning kan med fördel påbörjas med en rekognoserande intervju, som sedan används i den vidare planläggningen. När jag under en av mina första längre dokumentationer följde ett litet och ålderdomligt jordbruk i Värmland, inledde jag den på det sättet. Jag frågade om vid vilka tider på året de olika arbetsmomenten inföll och med vilka metoder de utfördes. Utifrån det kunde jag sedan i detalj planlägga mina ytterligare besök och intervjuer. Det tillvägagångssättet har jag ofta använt sedan dess.

Personurval

Hur många personer ska man då intervjua – och vilka? Svaret på frågan är som alltid beroende på syfte och möjlig arbetsinsats. Under lyckliga omständigheter och om projektet är tillräckligt begränsat, kanske man kan nå samtliga berörda.

Sådana allomfattande undersökningar hör dock till undantagen. Oftast är det vare sig möjligt eller önskvärt att uppsöka så många personer varför man måste göra ett urval. Ibland ger detta sig själv. Återknyter vi till bostadshuset är det de boende i detta som man söker upp och kanske nöjer vi oss då med barnfamiljerna. Andra tänkbara urval är att intervjua en hyresgäst per våningsplan eller att man går efter ålder och könstillhörighet. Kanske vill man också sprida ut intervjupersonerna efter olika sociala kategorier, som de lite grova arbetar- och medelklass.

Allt beror på undersökningens syfte. Alla önskvärda personer är troligen inte villiga att delta i projektet, men min erfarenhet är att de flesta människor gärna berättar sin historia.

Ibland har man emellertid frågeställningar som är mer abstrakta och inte inriktade på ett speciellt objekt – det kan t ex gälla attityder eller erfarenheter som delas av många. Här kan det vara något knepigare att hitta rätt personer, men vanligen brukar problemet lösas sig genom så kallat snöbollsurval. Den första person man pratar med tipsar om en annan som i sin tur känner en tredje... Kruxet är således att hitta den första kvinnan eller mannen i kedjan. Här får man använda sin fantasi. Kanske finns det någon myndighet eller organisation genom vilken man kan få det första namnet. När jag i slutet av 1990-talet arbetade med en dokumentation om inställningen till varg i Sverige, fick jag mina första kontakter genom en tjänsteman på Naturvårdsverket.⁴

Har man akademiska ambitioner med sitt projekt – kanske ska det resultera i en universitetsuppsats – måste urvalsprincipen diskuteras tydligt. En knäckfråga brukar då vara huruvida ens exempel kan anses som representativt för den större företeelsen. Om man med detta menar en statistiskt säkerställd sådan är denna svår för inte säga omöjlig att uppnå med etnografiska intervjuer. Därtill är de alltför arbets- och tidskrävande. Eftersträvar man sådana resultat bör man överväga att använda enkäter eller någon annan form av statistiskt bearbetningsbar metod.⁵

Frågor

När syftet är formulerat, den eventuella bakgrundskunskapen inhämtad och urvalet av personer gjort, återstår att utforma frågor och ta kontakt. Vad frågorna beträffar är det en fördel om dessa är så öppna som möjligt. De bör varken locka till enkla ja- eller nej-svar eller redan i sin formulering ta saker för givna. Några enkla och lite banala exempel: Om ett barn ska intervjuas om upplevelsen att ha ramlat och slagit sig, bör frågan inte vara "gjorde det mycket ont?" utan "berätta vad som hände!". Då räcker det inte med att barnet säger ja eller nej som svar, han eller hon måste själv utforma svaret. Kanske visar det sig då att det inte var smärtan som var det primära i upplevelsen, utan rädslan alldeles innan fallet. Och likaledes: Om en person ska berätta om sina erfarenheter av att bo i flerfamiljshus är "har du trivts här?" en mindre bra början. Bättre är att be honom eller henne berätta om sina upplevelser och sedan, om det är relevant, komma med den mer specifika trivselsfrågan (eller, för barnet, om smärtan). Som en följdfråga är den alldeles utmärkt.

Att gå från det generella till det specifika – från grundläggande spörsmål till detaljerade följdfrågor – är således en god idé. Inte minst det sistnämnda är viktigt; det är konkreta svar man är ute efter. Generella och vaga utsagor – ofta beledsagade av det obestämda "man" – har sällan samma källmässiga värde.

Att ta kontakt

Innan frågorna kan ställas måste kontakten med de utvalda intervjupersonerna etableras. Detta kan ske på flera sätt: via telefonsamtal, brev – traditionella eller via email – personligt besök eller via Facebook och andra sociala medier. Personligen har jag oftast ringt upp och berättat vem jag och är och vad jag vill, men det har också hänt att jag innan telefonsamtalet skrivit brev. Det finns åtminstone två fördelar med det sistnämnda förfarandet. Dels kan det vara lättare att i skrift berätta om projektet och man slipper krångla med förklaringar i ett känsligt ögonblick, dels kan den tillfrågade i lugn och ro begrunda sin eventuella medverkan.

Vid den första kontakten avgörs oftast också var

intervjun ska äga rum. I princip kan den ske var-somhelst. Jag har med gott resultat gjort såväl kortare som längre intervjuer på en mängd olika platser: i trädgårdar, ladugårdar, polis- och personbilar, på hästkärror. Men är det möjligt – och det är det oftast – vill jag rekommendera att intervjun sker i den aktuella personens hem. Han eller hon har fördelen med hemmets trygghet och för intervjuaren kan det säga mycket att få ta del av hemmiljön. Dessutom är det lättare att bemästra eventuell inspelningsteknik inomhus. Störande ljudkällor kan lättare avlägsnas än vad som är fallet med vindbrus och oväsen från bilar och flygplan. Jag brukar till exempel alltid be att få flytta tickande köksklockor till ett annat rum.

Kolla utrustningen

Innan avfärden till intervjun – kontrollera utrustningen! Fungerar inspelningsapparaturen som den ska? Är batteriet laddat? Finns det tillräckligt med papper i anteckningsblocket? Reservpennor? En gång gjorde jag misstaget att ha brättom mellan två intervjuer. Det första samtalet hade gått utmärkt och jag hade flera inspelade kassettband med däriifrån. Nu skulle jag snabbt ta mig till nästa person; först ville jag dock byta batterier i bandspelare och mikrofon. Jag anlände till personen i fråga i utsatt tid och fick ett tre timmar långt och initierat samtal. Mot slutet av intervjun spolade jag tillbaka bandet något, för att lyssna igenom vad vi just hade sagt. Från bandspelaren hördes inte ett ord. I min iver att sätta in färskare batterier hade jag vänt dem upp och ned. Nu blev slutet ändå gott, jag kunde göra om intervjun veckan efter med om möjligt ännu bättre resultat, "påläst" som jag var sedan förra samtalet. Men sedan dess försummar jag inte att testa inspelningsapparaten innan jag börjar.



Carlos Guy Buenaventura, f.d. lärare. I samband med Stadsmuseets undersökning Lyhört Hemmet, intervjuade jag Carlos om hans olika boenden. Observera den digitala inspelningsapparaten i bildens framkant. Foto: Bo Larsson 2012.

Att genomföra intervjun

- Samma sociala krav som annars
- ”Bjuda på sig själv”?
- Röd tråd respektive utvecklingar
- Hur man börjar
- Anpassa frågorna
- Ensam eller i grupp
- Med hjälp av föremål, fotografier eller miljö
- Anteckningar eller inspelning?

En intervju är i första hand ett möte med en annan människa, vilket kan låta som en kliché men inte desto mindre är sant. Att samma sociala krav ställs på det mötet som varsomhelst i samhället behöver inte sägas, men vissa aspekter kan vara värda en reflektion. Dit hör exempelvis klädseln. Det är sällan man behöver tänka på någon speciell form av

utstyrelse, oftast duger det bra med ens vardagliga plagg. Men tillhör man en grupp som manifesterar sin tillhörighet genom olika attribut, kan det vara idé att låta dessa vila. Det handlar inte om att utreda sin personlighet, men väl om att bygga upp förtrolighet och tillit. Även om många reaktioner på olika gruppers särmärken bygger på fördomar, tar de tid att överbrygga och den tiden har man inte alltid.

Intervjuade personer är ofta både öppenhjärtiga och pratsamma. Som motpart kan man då känna ett krav att svara på samma sätt, man vill ”bjuda på sig själv”. Det är inget fel i att göra det, men det bör ske med måtta. Den intervjuade är uppsökt i ett speciellt syfte, och det är detta som ska stå i centrum. Kom ihåg vem huvudpersonen är.

Den motsatta uppfattningen – att man ska anlägga ett ”opartiskt uppförande” – är inte heller att föredra.

Jag tror att en intervju ger bäst resultat om den av båda parter upplevs som ett samtal, om än med den ena personen som mer frågande än den andra. Känslomässiga reaktioner, spontana kommentarer eller att kort återropa egna erfarenheter är således inte förbjudet. Framför allt tror jag inte på idén om att ledande frågor till varje pris ska undvikas. Det är svårt nog att vara koncentrerad på vad som sägs och att komma med följdfrågor; att därutöver behöva tänka på hur dessa ska formuleras är bara hämmande.

Intervjuns ämne, dess röda tråd, är således det som ska stå i centrum under samtalet. Men det är inte bara intervjuaren som kan bryta mot den regeln, även intervjuade personer ger sig ibland ut på omvägar. Mindre sådana kan ofta vara positiva, på så sätt kan relevanta aspekter dyka upp som annars inte skulle komma fram. Men hur gör man när samtalet blir en monolog som dessutom handlar om annat än det man är intresserad av? Det sker inte ofta, men det förekommer. Särskilt kan personer skolade inom politik och organisationsväsende leverera sådana anföranden, gärna baserade på statistiska uppgifter.

Något standardsvar på frågan finns inte, men dock några strategier. En är att helt enkelt vänta tills föredragningen är klar, och sedan börja ställa frågor. Risken finns dock att personen ifråga nu tycker sig ha sagt sitt, och inte är så intresserad av att fortsätta samtalet. En annan är att avbryta och säga ”jag är nyfiken på det här med... Kan vi prata om det?” Även nu finns emellertid risken att intervjun går i stöpet. En tredje strategi är en slags blandning av dessa två. Försök att vid andningspauser eller dylika tillfällen inflika dina frågor för att så småningom få diskussionen på rätt köl. Är personen ifråga välvilligt inställd brukar han eller hon snart anpassa sig efter dina önskemål. (En variant på ovanstående situation är när intervjupersonen börjar läsa upp vad hon i förväg skrivit ned för att förbereda sig. Vid sådana tillfällen brukar jag sagt att texten blir ett väldigt bra komplement till intervjun, och bett att få arkivera den tillsammans med intervjuutskriften. Jag har emellertid framhärdat med intervjun, vilket inte har vållat några problem.)

Ett moment som åtminstone för intervjuaren

kan te sig känsligt är när inspelningsapparaten eller anteckningsblocket ska tas fram och intervjun få sin ”officiella” början. Här får man använda sin fingertoppskänsla eller intuition; liksom vid alla möten handlar det först om att bekanta sig och lära känna varandra. Ibland bjuds man först på kaffe och ibland förväntas man vara effektiv och börja fråga. Ett bra knep för att komma igång brukar dock vara att vid lämpligt tillfälle förklara vad man vill med intervjun och därefter be att få ta upp sin utrustning. Det brukar sällan felas.

Samhällets skiktningar

Hur en intervju gestaltar sig beror naturligtvis också på till vem – eller till vilken kategori av människor – man riktar sig. En självklarhet är att anpassa ämne och frågor efter den intervjuades erfarenheter och kunskapsinnehav. Barn kräver sina formuleringar men också för andra grupper i samhället är detta värt att reflektera över. Vi lever i ett samhälle där skillnader i utbildning och levnadsomständigheter tyvärr fortfarande är en realitet.

Med detta syftar jag på intervjuer som både riktar sig ”nedåt” och ”uppåt” i samhällets hierarki. Det rör sig då inte om svårigheter att språkligt förstå varandra eller liknande problem, utan om en diffus kulturell eller social barriär svår att överbrygga och konkret definiera.

Liknande svårigheter kan man möta vid projekt rörande andra grupper än den egna tillhörigheten. När jag under den vardokumentation som nämndes ovan intervjuade en same, sågs jag som representant inte för ett museum utan för de svenska myndigheterna. Innan det över huvud taget blev tal om att sätta på bandspelaren var jag utsatt för ett veritabelt korsförhör om vad jag ville med intervjun, varför den alls skulle göras och vad som skulle ske med den sedan. Alla högst legitima frågor, men bakom dem fanns en misstro som för mig var både ovanlig och obehaglig. Det samtal vi hade sedan blev dock mycket givande.

Som intervjuare kan man således stöta på svårigheter av olika slag, men jag vill betona att det hör till sällsyntheterna. De allra flesta människor blir både smickrade och glada när de uppmärksammas. Men man kan också diskutera huruvida personer

ska intervjuas enskilt eller i grupp. Båda metoderna har sina fördelar: Det kan vara lättare att föra ett koncentrerat samtal med en enskild individ medan flera personer å andra sidan kan uppmuntra, stötta och hjälpa varandra att minnas. Den sistnämnda formen kan dock kräva att intervjuaren mer direkt leder samtalet. En gruppmedlem kan till exempel ryckas med och på så sätt dominera vad som sägs, eller så kommer gamla och invanda relationer mellan deltagarna till uttryck vilket gör att någon får en underordnad roll. Båda dessa nackdelar går dock att undvika genom att intervjuaren ingriper och exempelvis ställer direkta frågor till dem som är mindre aktiva.⁶

Hjälpmedel

En intervju kan tjäna på att vissa hjälpmedel används under utförandet. Vanligast är kanske fotografier, men också film, föremål och miljöer av olika slag kan tas i bruk. Vad gäller de förstnämnda hör det inte till ovanligheterna att sådana plockas fram under samtalets gång, även om man inte uttryckligen frågat efter dem. Det kan vara givande att ta vara på de tillfällena – fråga vad eller vilka personer bilden visar, vad som görs på den, varför, var, när och av vem den är tagen och så vidare. Man får dock vara försiktig och inte hamna för långt från intervjuens tema. Här som alltid gäller att syftet är det primära. Men har fotografierna betydelse är det ofta en god idé att låna dem för reproducering. Med dagens digitala teknik är det sällan några problem.

Det finns dock mer systematiska sätt att använda sig av fotografier. I syfte att studera yrkeskunskap besökte den amerikanske sociologen Douglas Harper under ett flertal år en bilverkstad belägen på den amerikanska landsbygden. Han fotograferade ingående olika arbetsmoment, och använde sedan bilderna för att tala med verkstadsägaren om dennes skicklighet och vetande. I Sverige har etnologen Anna Ulfstrand arbetat på ett liknande sätt. I hennes undersökning fick de intervjuade personerna emellertid själva ta de bilder som låg till grund för intervjun.⁷

Ytterligare ett sätt att utnyttja fotografier är det som etnologen Anja Petersen liknat vid etnologiska

fältarbeten. Sådana börjar med observation och beskrivning, vilket också kan göras med en bild: Vad händer på den? Vilka personer är avporträtterade? Vilka är det inte? Vilka detaljer kan man avläsa? Det viktiga är att bilderna sätts in i sitt sammanhang för att i ett sådant samspel kunna avlockas än mer information. I en artikel om ett mindre familje- och verkstadsföretag kunde jag själv använda mig av fotografier på det sättet. Genom att växelvist studera dem och redan gjorda intervjuer (jag ställde också en del frågor till mina informanter under arbetet med artikeln) kunde jag få fram en än mer fyllig bild av företaget. Det gällde arbetsmetoder, utrustning, anställda och familjearbetskraft, men det gällde också hustruns roll. Hon arbetade såväl i verkstad som i hushåll och tillhörande självförsörjningsjordbruk, men deltog inte i den uppställda och troligen av yrkesfotograf tagna gruppbild som manifesterade företagets framgång.

Att hustrun inte deltog i det uppställda gruppfotografiet har att göra med dåtidens syn på kvinnans roll, men poängen här är att kombinationen av muntliga och fotografiska uppgifter gav en djupare förståelse av undersökningsobjektet. I detta fall genom att också fråga vilka som *inte* var med på bilden.⁸ Jag tror dock att ett förfaringsätt som detta bör användas först när man skaffat sig den elementära baskunskapen om sitt ämne. I annat fall riskerar man att fastna i alltför många grundläggande frågor.

Samma reservation gäller om ett föremål av något slag används vid intervjun. Detta är ovanligare än fotografier men kan vara minst lika verkningfullt. För en verkstadsundersökning intervjuade jag två anställda och en kund i närvaro av en för verkstaden viktig produkt, ett jordbruksredskap kallat Enasladden, vilket gav ett för mitt syfte mycket lyckat resultat. Föremålets konkreta närvaro gjorde det dels mycket lättare att förstå resonemang om arbete och tillverkningsprocess – oftast mycket svårt att hänga med i vid vanliga ”köksbordsintervjuer” – dels att intervjupersonerna spontant började minnas och associera. Inte minst var det senare mycket värdefullt.⁹

Samma associationseffekt hänvisade forskaren Sarah Pink till när hon gjorde intervjuer i spanska



Teda fläkt och smide cirka 1935, verkstadens manliga medlemmar. Foto i privat ägo.

och engelska hem. Hon filmade intervjupersonerna samtidigt som de tillsammans gjorde en rundtur i hemmet och fångade på det sättet inte bara interiörer och föremål utan också vad de intervjuade kunde berätta om dessa samt – inte helt vanligt – sinnesupplevelser som ljud, känsel, lukt och hörsel. Faktorer som, enligt Pink, är väl så betydelsefulla för hur ett hem skapas. Kameran kunde visserligen inte registrera dessa i sig, men de kom fram genom intervjupersonernas spontana berättelser om vad de för tillfället visade.¹⁰

På ett liknande sätt har etnologen och ljudkonstnären Elin Franzén arbetat, när hon i en artikel skriver om Stockholmares ljudupplevelser. Då är det dock inte ett föremål som står i centrum, utan själva stadslandskapet. Elin Franzén promenerade med sina intervjupersoner runt om i staden, och frågade dem om hur de ljudmässigt upplevde olika platser. Därigenom menade hon sig få mer av direkta upplevelser, än de kanske eftertänksammare

tankar och föreställningar som en traditionell intervju ger.¹¹

Teknik

Vilken teknik ska man då använda vid sina intervjuer – anteckningar, ljudupptagning eller kanske film? Alla har de sina för- och nackdelar och vilken av de två förstnämnda man använder är nog till stor del beroende på vana. Personligen föredrar jag dock att nästan alltid spela in samtalet. Orsaken är tvåfaldig: För det första slipper jag stressmomentet att försöka få ned allt på papper utan kan helt koncentrera mig på vad som sägs. För det andra upptäcker man inte sällan att något är viktigt först när man transkriberar samtalet, dvs. skriver ut det på papper. Risken är stor att utan inspelning skulle detta aldrig ha noterats utan sällats bort redan vid intervjutillfället.

En invändning som ibland anförs mot att spela in intervjuer är att apparaten hämmar intervjupersonen.

Någon enstaka gång har jag också märkt av detta, och därför bytt ut maskinen mot penna och papper. Men huvudsakligen tror jag att den invändningen idag är överspelad. Dels är människor sedan länge vana vid teknisk apparatur, dels är denna nu så liten till omfånget att ett anteckningsblock är mer iögonenfallande. Min erfarenhet är snarare att inspelningsapparaten relativt snart glöms bort när samtalet väl är igång.

En nackdel med inspelade intervjuer är dock att de tar mycket lång tid att transkribera (varom mer nedan). En något optimistisk tumregel brukar ange ”en timmes intervju = åtta timmars utskrift” som riktmärke. Därför kan det vara bra att anteckna vid tillfällen man vet kommer att ta kortare tid, och som kanske är mer begränsade till syfte och frågeställningar. Jag har också alltid papper och penna bredvid mig, även när jag spelar in intervjun. Detta för att kunna anteckna följdfrågor och uppdykande tankar utan att störa samtalets gång.

Film har jag personligen mycket liten erfarenhet av, men jag föreställer mig att det är som med rena ljudinspelningar: har man väl fått intervjupersonens förtroende så försvinner det tekniska förfarandet i bakgrunden. Kanske bör man dock tänka en extra gång om man syftar till något mer än att enbart ha filmen som ren registreringsteknik. Är man inte van vid olika redigeringsprogram kan det bli kostsamt att lämna bort den för sådan behandling.

Till sist: Efter en intervju frågar ofta kollegor och andra om den gick bra. Många gånger är det lätt att svara ja på den frågan. Man har haft ett givande samtal och fått veta mycket. Men ibland är det mer tveksamt; kontakten med intervjupersonen blev inte den bästa och man fick ”dra” svaren ur honom eller henne. Då är det viktigt att komma ihåg två saker: För det första kan just de svar som kändes så långdragna bli viktiga pusselbitar i en större helhet. För det andra är det sin egen person och personlighet man använder i arbetet; att mäta i termer av ”bra” eller ”dålig” går därför inte. En annan person hade måhända nått ett annat resultat, beroende på personkemi eller andra omständigheter. Men nästa gång kan förhållandena vara de omvända.¹² Det går inte att tävla med intervjuer. Däremot kan man utvecklas som intervjuare.

Efterarbete

- Back-up, minnesanteckningar
- Utskrift/transkribering – ordagrann eller ej
- Tematisera innehållet

Väl hemkommen från en intervju är det första man bör göra att säkra materialet. En digital inspelning laddas ner i datorn, liksom eventuella digitala bilder. Dessutom bör back-up i någon form göras, på server, extern hårddisk eller på annat lämpligt sätt. Kopior av anteckningar kan förvaras på annan plats. En god idé är att på en A4 eller två göra minnesanteckningar. Detta inte bara som stöd för egen del, utan också för eventuella andra läsare (kanske kommer intervjun att arkiveras någonstans, i syfte att också sentida forskare ska kunna ta del av den). Ingår intervjun i någon större undersökning? Hur var intervjusituationen – något som störde eller kanske underlättade samtalet? Hur såg miljön ut och hur uppfattade man den person man samtalande med? Detta sistnämnda kan vara känsligt, och bör i så fall tas under övervägande. När jag en gång på avtalad tid besökte en intervjuperson låg han och sov, radion stod på för full volym och tomma ölburkar var hopade både utanför och inne i huset. Först trodde jag att han var död – för mig skulle det vara omöjligt att sova i det oväsendet – men han vaknade och vi hade ett mycket givande samtal.

Att skriva ned omständigheter som dessa är betydelsefullt. De säger onekligen mycket om hur intervjun kom till. Viktigt är dock att sådana beskrivningar inte kommer intervjupersonen till skada. De kan därför antingen anonymiseras eller sekretessbeläggas under ett visst antal år. Ska materialet lämnas till ett museum eller arkiv har dessa vanligen strategier för sådan behandling.

Nästa steg är att anteckningar och/eller inspelningar skrivs rent eller transkriberas/skrivs ut. Hur fullständigt detta görs får avgöras av syfte och ambition, men ur en bevarande- och forskningsaspekt och om utskriften ska förvaras på ett museum eller annan kulturarvsinstitution är en i det närmaste komplett utskrift bäst. Efterkommande forskare ställer troligen andra frågor till materialet samt slipper undra över vad som utelämnats.

Dessutom får man själv en bättre överblick över vad som sagts.

Som nämndes ovan är dock en komplett utskrift en mycket tidskrävande process, åtminstone vad gäller inspelade intervjuer. Har projektet god ekonomi finns det firmor som åtar sig arbetet, men i de allra flesta fall får man göra det själv. Det är inte enbart en nackdel; ett bättre sätt att komma in i materialet och tillgodogöra sig det sagda finns knappast. Att ha en adekvat utrustning underlättar också arbetet väsentligt. På stadsmuseet använder vi en transkriptionsapparat (Olympus AS-2400 transcription kit), till salu i en av de större kedjorna för kontorsmaterial. Egentligen är den ett datorprogram med tillhörande fottrampa och hörlurar. Dess stora fördel är att man med foten kan styra uppspelningen av intervjun; stoppa, stanna, backa och spola fram. Därmed är händerna fria att skriva ned det sagda. För var och en som försökt transkribera en intervju direkt från en inspelningsapparat är detta en skänk från ovan.

Men frågan om hur inspelningen ska skrivas ut måste vägas mot insparat arbete och mot undersökningens syfte. Vill man inte lägga den tid det tar att skriva ut närmast ordagrant, kan det vara idé att ta anteckningar efterhand man lyssnar igenom inspelningen, eller att bara skriva ut de delar man finner relevanta. Oavsett tillvägagångssätt får det i utskriften dock inte vara oklart vem som säger vad. Var noga med att ange namn och gör en ny rad för varje replik. Jag brukar också kursivera mina yttranden, för att lättare skilja ut dem och öka läsbarheten. Minnesanteckningarna rörande intervju-situationen bör bifogas utskriften, och även kompletteras med uppgifter om hur och när denna är gjord.

Kategorisering

Har man gjort många intervjuer kan det vara svårt att få en uppfattning om vad de egentligen innehåller. Obearbetade och ”råa” utskrifter ger ofta ett fragmenterat och splittrat intryck. Ett samtal böljar vanligen fram och tillbaka och det som sägs i början kan återkomma mot slutet. Att arbeta med intervjuer är ofta också en tolkningsfråga; vissa ord får mening först när de kommer samman med vad

som sägs på andra ställen i utskriften, andra ord behöver belysas av hela sammanhanget för att till fullo förstås.

Ett sätt att komma tillrätta med detta är att kategorisera eller tematisera intervjuerna, att sortera deras innehåll under olika rubriker. Görs denna tematisering i dator, vilket torde vara det vanligaste i dag, skapas genom proceduren också snabba sökvägar. Själv brukar jag för varje tema skapa en tabell med två kolumner: en bred vänsterspalt i vilken jag kopierar in intervjuens löpande text, och en smalare högerspalt där jag skriver vad jag kallar för ledord – två eller tre ord som karaktäriserar styckets innehåll. Ledorden kopierar jag sedan över till en särskild fil och anger samtidigt på vilken sida i den aktuella tematiseringen de står. På så sätt får jag dels en lätt överskådlig innehållsförteckning, dels ord som är smidiga att använda datorns sökfunktion på. Förfarandet tar sin tid, men är materialet omfattande är det väl värt sitt pris.

Personlig data	Ledord
BL: Okej. Vad var dina föräldrar, de jobbade med livsmedel sa du?	Sigrids föräldrar
SF: Ja, pappa har sålt, varit så här säljare för ost.	
BL: Okej.	
SF: Nästan större delen av sitt liv, och liksom jobbar mot Dagab och Axfood, och även mamma har liksom varit säljare uppe på kontor och så där. Och min syster har följt i deras spår också, sitter på Axfood här i Stockholm, på kontoret.	Pappan säljare för ost, mamman säljare på kontor
BL: Men du kommer från Västerås då?	Från Västerås
SF: Ja, precis. Så jag flyttade hit för att jag skulle plugga.	
S 4.	
BL: Vad gjorde dina föräldrar då?	Anders föräldrar skådespelare
AE: De jobbade med, de jobbade på, också inom teater, Östgötateatern.	
BL: Jaha.	
AE: Med, de är skådisar från början, mamma är skådis fortfarande och farsan är, eh, pensionerad nu. Han har jobbat med lite olika saker där nere, men började som skådis. Så han var skådis. Farmor var skådis, farfar var också inom teatern.	Farföräldrarna oå inom teatern
BL: Det ligger i generna.	
AE: Mm, jo det var...	

Deltagande observation eller medföljande

- Observera och delta
- De viktiga småsamtalen
- Beskriv vad du ser och upplever

Termen ”deltagande observation” står för att följa med i den verksamhet som ska undersökas. Hur mycket detta ska göras kan variera – alltifrån att under flera år bo och leva tillsammans med undersökningspersoner till att besöka dem med en viss regelbundenhet. När etnologen Annette Rosengren skrev sin doktorsavhandling ”Två barn och eget hus” om liv och boende i det mellansvenska samhället Asketorp, bodde hon där under långa perioder. Hon deltog i det vardagliga livet, gick på fester, samtalade och fotograferade. Som anställd på Nordiska museet arbetade hon sedan vidare med

samma metod, bland annat med att under flera år undersöka levnadssituationen för hemlösa kvinnor i Stockholm.¹³

I de sammanhang som här är aktuella rör det sig dock inte om så stora och omfattande projekt. Snarare handlar det om ett visst antal timmar eller på sin höjd ett par dagar. Därför kommer jag i fortsättningen använda termen ”medföljande”, för att markera skillnaden mot de mer omfattande undersökningarna.¹⁴ Det ska också betonas att det inte finns någon skarp metodisk gräns mot intervjuer. Båda metoderna kan med fördel blandas och gå in i varandra. Nyttan av att göra undersökningen till en medföljande sådan kan dock vara flerfaldig:

- automatiskt ägnas en väsentligt längre tid åt det eller dem man undersöker än vad som sker vid intervjuer;
- därigenom kan man lättare urskilja vad som sker enstaka gånger och vad som återkommer, vad som är unikt och vad som är generellt;



En råkall septemberdag 1993 deltog jag i potatisskörden på gården Lillolastugan i Värmland. Det var en del av min dokumentation av gårdens arbete. Foto: Lars Nilsson 1993.

- det medför en helt annan kännedom om personerna (det är mycket lätt att komma hem från en inklämmande intervju och tro att man känner personen ifråga vilket är att lura sig själv);
- det är mycket lättare att förstå beskrivningar av arbete och andra processer;
- det skapar frågor – olika aspekter på ämnet kanske aldrig annars skulle ha kommit upp
- det ger tillfällen till en mängd ”småsamtal”, sådana som kanske inte ska betecknas som regelrätta intervjuer men som ändå är betydelsefulla;
- slutligen möjliggör det beskrivningar, fotografering och andra dokumenterande tillvägagångssätt. Detta inte bara genom den utökade tiden utan också genom en ökad tillgång till de aktuella miljöerna.

Nedan ska jag exemplifiera medföljandet genom att referera till en undersökning jag själv ansvarade för under åren 1992-1993 och som utfördes för Nordiska museet. Jag kommer däremot inte att gå in på förberedelser och efterarbete. Dessa är i princip desamma som redan har beskrivits för intervjuer.

Uppgiften var att dokumentera ett mindre jordbruk som drevs på ett äldre vis (dvs. som under mellankrigstiden samt strax efter andra världskriget) samt att diskutera varför gården drevs på detta sätt. Nordiska museet saknade till stor del sådana data i sina samlingar. Det första problemet blev således att hitta ett lämpligt jordbruk, vilket löstes med hjälp av en tjänsteman på Värmlands länsstyrelse. Med sin mångåriga kunskap om länets jordbruksförhållanden kunde han snabbt föreslå en lämplig bondgård. Därefter intervjuade jag gårdens invånare om hur deras arbetsår såg ut och om vem som gjorde vad. Genom den överblicken kunde jag bestämma när jag skulle åka dit och vilka sysslor jag skulle koncentrera mig på. Sammanlagt besökte jag gården sex gånger och stannade två till fyra dagar per gång.

På gården fanns under mina besök mestadels fyra personer: de tre syskon som ägde och hade växt upp på den samt deras goda vän som ofta hjälpte dem i arbetet. Det fanns också en intern arbetsfördelning; en syster skötte utomhusarbetet, en syster inomhusarbetet och brodern det tekniska med

maskiner och liknande göromål. Vid större sysslor som slåtter och skörd hjälptes de åt, mycket ofta med bistånd av vännen.

Efter den inledande intervjun var min tanke att under de olika vistelserna följa var och en av dem, för att därigenom kunna beskriva olika sidor av arbetet. Så blev det inte, utan min koncentration lades på utomhusarbetet. Delvis berodde detta på studiens syfte, men också på att den andra systemen inte var lika villig att ha mig som dagligt bihang. Mina ändrade planer var således en anpassning efter omständigheterna, ett måste att kunna göra under projekt som dessa.

Istället följde jag den utomhusarbetande systemen nästan hela tiden, vilket inte visade sig vara någon nackdel. Genom vad jag kallar för småsamtal, genom måltider, genom de gemensamma sysslorna fick jag en god bild också av gårdens andra personer, även om Margareta – som var min huvudpersoners namn – kom att stå i fokus. Henne följde jag under så gott som hela arbetsdagarna, samtalade, antecknade och fotograferade.

Vanligt prat och beskrivningar

Inte minst var småsamtalen viktiga för mitt syfte. De utfördes inte som regelrätta intervjuer med frågor och svar, utan som ”vanligt prat” mellan två personer. Särskilt en återkommande situation visade sig betydelsefull. Margareta handmjölkade sina kor var morgon och kväll, och under det skeendet satt jag på huk lutad mot ett bås och med anteckningsblocket i handen. I den speciella atmosfär som fanns i den halvdunkla ladugården, med mjölken som strilade ner i plåthinken och med kornas råmanden, var det lätt att börja prata om allvarligare ting. Här fick jag mycket kunskap om Margaretas inställning till livet, om hennes trosuppfattning och om livet på gården förr och nu; ämnen som jag sedan kunde ta upp och fördjupa i en mer regelrätt intervju. Följande citat ur den bok jag skrev efter projektet illustrerar en sådan situation:

Nästa dag var jag och Margareta nere i lagårn kvart i sju på morgonen. Medan hon skötte morbonbestyren lyssnade vi på andakten. Radioapparaten är för övrigt en märklig syn.

Hängande i taket och omslagen med skyddande plast – vars genomskinlighet täckts av damm och boss – tror jag du skulle fått titta två gånger innan du såg vad det var.

Det var Lennart Koskinen som pratade. Hans ämne var flyktingproblemet, arbetslösheten och USA:s nye president. Margareta gillar honom, ”han är så nära verkligheten på något vis”, sa hon.

Men när mjölkningen började stängde hon av radion. Hon brukar ha den på men nu tyckte hon att det skulle bli så svårt att prata. Hon sa att hon tänkte på bönders situation, att varhelst det är i världen så är de nertryckta. Ett tag hade de en sommarpojke på gården. När hans mamma en gång kom och hämtade honom och såg att pojken spottade sa hon: ”Vad är det för bondfasoner?” Margareta finner sådana kommentarer nedvärderande, även om mamman inte tänkte på vad hon sa.¹⁵

En annan mycket betydelsefull teknik som medföljandet gav möjlighet till var beskrivningar, det vill säga att i ord återge eller avbilda miljöer, situationer och människor. Jag kunde observera och med mina egna ord berätta om vad jag såg.¹⁶ Här är ett exempel på detta:

När Margareta mjölkar sitter hon något framåtböjd. Det huckleförsedda huvudet stöder hon mot kossan och den rostfria hinken klämmer hon fast mellan knäna. Hon lutar på pallen så att knän och vrister bildar spetsiga vinklar. Över varje ben har hon hängt en tidning mot stänk. Ett knep som hon lärt sig av sin farbror. Hon drar inte i spenarna, som jag föreställt mig att man gör. Snarare kramar hon ur dem med små, cirkelliknande rörelser. Då och då låter hon ena handen hänga vilande efter sidan. Det beror på att händerna domnar, att det gör ont. Därför måste hon ibland släppa ned dem.¹⁷

Småsamtal och beskrivningar var således viktiga verktyg för mig när jag dokumenterade gården. Genom dem kunde jag så småningom berätta om den i både stort och smått. Jag kunde porträttera dess invånare och jag kunde resonera om deras drivkrafter. En förutsättning för detta var dock

mina upprepade besök. Det tar tid såväl att upptäcka betydelsefulla moment som att komma människor nära. Men ger man sig den tiden kan resultatet bli mycket bra.

Dessutom, vilket inte var mindre viktigt, kombinerade jag detta med intervjuer och fotografier. Genom de förstnämnda fick jag, som nämnts, fördjupning och översikt, genom de sistnämnda ett sätt att visa vad jag inte förmådde att säga i ord. De två medierna fotografi och text förstärker varandra.

Även om man inte är en professionell fotograf, är det en god idé att använda kameran under längre medföljandeprojekt. Också om bilderna inte har den bästa kompositionen, bygger de på en närhet och kunskap som är unik. I en samtidsdokumentation – eller annat dokumentärt arbete – är det inte det enstaka och slående fotografiet som står i centrum, utan de bilder som tillsammans ger bredd och djup.¹⁸ Dessutom adderar tiden alltid ett extra värde till sådana fotografier.

Resultat

- Väcka respons och reaktion, ge materialet en inkörspport
- Ge tillbaka
- Överväg publicering från början

När så småningom projektets insamlade del är avslutad – det må vara med intervjuer eller medföljande som huvudsaklig metod – återstår det kanske roligaste, att lyfta och fram och presentera undersökningen. Detta kan göras på olika sätt men de vanligaste är utställningar, skrifter av olika slag samt föredrag. Det finns flera skäl till att göra en sådan presentation.

Ett är att man vill visa sitt verk för andra, få reaktioner och respons, ibland kanske också väcka debatt. Ett annat är att det material som producerats i form av intervjuutskrifter, fotografier och annat behöver någon form av inkörspport. Om handlingarna exempelvis doneras till Stadsmuseet blir en artikel eller även en enklare rapport värdefull för de personer eller forskare som i en eventuell framtid vill ta del av materialet. Det ökar också chanserna för att det man gjort blir känt och inte drunknar bland alla övriga dokument. Slutligen är det också en fråga om etik: att ge något tillbaka till alla dem som bidragit med tid och erfarenheter!

Det är klokt att redan från projektets start fundera på i vilken form man vill redovisa det. Inte bara för att de tankarna påverkar vad som eventuellt ska samlas in (tänker man sig en utställning är ögonen extra öppna för lämpliga ting och fotografier) utan också för att man, medvetet eller omedvetet, blir extra alert och rädd för att missa viktiga pusselbitar. Produktionerna behöver heller inte vara fashionabla. Det är relativt enkelt att göra en mindre skärmställning och många museer och hembygdsföreningar har årsskrifter som kan vara lämpliga forum. Nätpublikationer är ytterligare ett alternativ liksom – om man tänker sig en större skrift och saknar förlag – självpublicering genom så kallad print-on-demandteknik.

Etik

- Informerat samtycke
- Om förutsättningarna ändras
- Intervjuns förföriska fara
- Anonymiseringens olika skäl
- Skäl att inte anonymisera
- Låta intervjupersonerna läsa
- Tal är inte skrift
- Den fortsatta kontakten

Det kanske viktigaste kapitlet i denna vägledning har jag sparat till sist, nämligen det som handlar om vårt ansvar för de personer vi dokumenterar eller undersöker. Att jag placerat det i denna ordning beror på att det berör allt som avhandlats ovan. Det är också något som finns underliggande i varje dokumentation eller projekt. Därför passar det bra som avslutning.

Inledningsvis nämnde jag termen ”informerat samtycke” och dess innebörd att alla personer bör delta frivilligt och förstå undersökningens syfte och uppläggning. Det förstnämnda ledet faller sig naturligt – det skulle inte gå att genomföra undersökningar av de här nämnda slagen utan de berörda personernas fulla och frivilliga godkännande. Det andra kan vara besvärligare. Studier som dessa är sällan färdigstöpta från början utan utvecklas under gång. Det innebär att de kan ta en annan riktning än vad som från början var avsett. Om syfte och/eller uppläggning då också ändras bör förnyad kontakt tas med intervjupersonerna. Det kanske inte var detta projekt som de ville delta i.

Personer som intervjuas förstår heller inte alltid hur nära man kan komma dem. Det är lätt att de smickras av den uppmärksamhet en koncentrerad intervjuare ger, och därför lockas att säga mer än de från början tänkt sig. För ett tiotal år uppstod en speciell stämning mellan en kvinna och mig under en intervju; inte förälskelse men väl en märkbar spänning. Intervjun blev en djupgående och initierad berättelse om hennes dåvarande livssituation, och jag kunde gå därifrån med ett viktigt bidrag till mitt projekt. En tid senare kom dock ett mail från henne, i vilket hon bad mig att inte använda uppgifterna från vårt samtal.

Uppenbarligen hade hon ryckts med av stämning och uppmärksamhet och sagt mer än vad hon ville göra.

Psykologiprofessorn Steinar Kvale har formulerat problemet så här: ”Intervjuaren bör vara medveten om att intervjuns öppenhet och intimitet kan vara förförisk och få de intervjuade att avslöja saker som de senare kommer att ångra. Den personliga närheten i intervjusituationen ställer stränga krav på intervjuarens känslighet när det gäller hur långt hon ska gå i sina frågor.”¹⁹

Besläktat med detta är vad journalister brukar kalla för tröskeffekten. Ibland händer det att personer slappnar av när bandspelaren inte längre är på och de uppfattar intervjun som färdig. Då kan de säga saker som de egentligen inte hade tänkt sig. Tröskeffekten är dock, tror jag, ett större problem (eller tillgång, beroende på hur man ser det) för journalister än för oss som arbetar med etnografiska intervjuer. Vi kan alltid säga ”oj, det var intressant” och be att få sätta på inspelningen igen eller ta upp papper och penna och anteckna. På så sätt markeras att intervjun fortfarande pågår och att det sagda kommer att tas med.

Anonymisering

Även om informanterna gett sitt informerade samtycke till att delta i undersökningen, finns det ibland skäl att avidentifiera dem. Ett sådant är naturligtvis när de själva begär det, vilket händer om än inte särskilt ofta. Ett annat är om andra än de intervjuade personerna måste skyddas. Arbetar man exempelvis med ett projekt där några men inte alla begärt av få vara anonyma, kan det medföra att alla personer måste avidentifieras. Annars kan det av sammanhanget framgå vilka de anonymiserade personerna är. Ett tredje skäl är om det finns risk för att de intervjuade personerna kommer till skada, även om de inte själva tror det. Ett fjärde, mer vetenskapligt skäl, är att man vill betona att det är generella och inte unika företeelser man beskriver. Annette Rosengren anför detta som en orsak till varför hon anonymiserade sin undersökning om ”Asketorp”: ”Men ett annat skäl är att jag ser själva orten i sig som mindre väsentlig i sammanhanget. Som livet levs i Asketorp levs det på många håll i Sverige.”²⁰

Har man lovat att anonymisera sin undersökning räcker det emellertid inte med att personerna avidentifieras eller får pseudonymer i en eventuell publikation eller utställning. Även det insamlade primärmaterialet bör åtgärdas. Två relativt enkla sätt är att ta bort alla personnamn och identifierbara uppgifter eller att bestämma en tidsgräns när materialet kan offentliggöras. Det sistnämnda tillämpas ofta på museer och arkiv, men är mindre lämpligt för privatpersoner. Dessa har sällan samma kontroll över längre skeenden.

Anonymisering av undersökningar får dock inte ske av slentrian eller utifrån något slags ”för säkerhets skull-resonemang”. Det finns också en baksida med tillvägagångssättet. De intervjuade personerna fråntas sin berättelse och får inte stå för den med sina riktiga namn. Detta ett nog så etiskt och viktigt skäl att ta hänsyn till. Min erfarenhet är också att de flesta människor är glada över sina erfarenheter och vill stå för dem med namns nämnande. Att anonymisera undersökningar är således något som nogga bör övervägas.

När tal blir skrift

Ska intervjupersonerna få läsa och kommentera det skrivna? Ja, åtminstone i en mening. Skriver man en artikel eller gör en utställning bör ens huvudpersoner i förväg få ta del av den och kontrollera att man uppfattat saker och ting rätt. Även små saker kan ha betydelse för dem man skriver om. När jag i bokmanuset om den värmländska gården berömde den äldre systemen för hennes goda älgköttbullar och trodde att hon gjort dem för mitt besök, blev hon förnärad. Som att de inte skulle kunna bjuda på älgkött annars också.

Missförstånd som dessa undviks lätt om de undersökta personerna får läsa manus. De kostar heller ingen möda att ändra. Men man får vara beredd på värre reaktioner. Efter en undersökning av samma slag och omfattning som den i Värmland, skickade jag ett 25 sidor långt artikelmanus till personen jag följt. I telefon fick jag sedan höra att ”du har ju inte förstått nånting!”. Då hade jag förutom artikeln följt honom i en sammanlagd tid av cirka tre veckor, gjort och skrivit ut närmare tio intervjuer samt renskrivit säkert 100 A4-sidor med fältanteckningar.

Nu visade sig missförståndet ändå inte vara stort och gick att reda ut. Men händelsen visar att saker ibland kan ställas på sin spets. Var går gränsen mellan att ”reda ut” och att ”släta ut”? Vad gör man om invändningarna påverkar resultatet så pass mycket att det inte längre motsvarar författarens uppfattning? Svaren är vare sig givna eller enkla men tål att diskuteras.

Jag skrev ovan att de intervjuade personerna åtminstone i en mening bör få läsa vad man skriver. Men i en annan mening är jag mer tveksam. Det gäller vad man kalla för råutskriften efter intervjuer. En del personer ber uttryckligen att få dessa, och då skickar jag dem givetvis. Men en råutskrift, ofta bokstavligt nedtecknad, är någonting helt annat än skriftspråk eller hur tal uppfattas i en samtalssituation. Risken finns att den berörda personen, ovan vid förfarandet, tycker sig framstå i en mindre vacker dager och underkänner intervjun.

Samtidigt är naturligtvis ett sådant förfarande en bra kontroll mot missförstånd eller mot att företeelser glöms bort. Jag tror dock att om det ska tillämpas bör man förbereda sina intervjupersoner i förväg. En råutskrift ställer krav på läsaren och är tidsödande att läsa.

Talspråkets form ger också anledning till försiktighet när intervjuer ska citeras i olika skrifter. Att obehandlat lyfta in i ett manus vad någon sagt i en intervju är, av ovan nämnd anledning, inte att rekommendera. Å andra sidan är det sätt vi talar på en del av vår personlighet, och att helt släta ut det är inte heller bra. En kompromiss mellan de två ytterligheterna är att föredra men inte alltid enkel att göra. En bra bedömningsgrund är att utgå från sig själv; andra vill troligen framstå på samma sätt som du vill.

Fejkad vänskap?

Av det jag skrivit hittills bör framgå att jag sällan är en vän av så kallat wallraffande. Jag betonar ”sällan” eftersom jag är övertygad om att det finns situationer där sådana metoder är fullt berättigade. Det har inte minst upphovsmannen till begreppet visat. Men jag är lika övertygad om att museernas samtidsdokumentation snart skulle erodera sin trovärdighet genom förfaringssättet. Sådana undersökningar bygger till stora delar på insikt, tillit och medverkan från de deltagande personernas sida.



Det händer att kontakten fortsätter med de personer man intervjuat eller dokumenterat. Här är jag hembjuden till Carlos Buenaventura för att fira hans födelsedag. Foto: Bo Larsson, december 2013.

Det betyder inte att vi bara kan bevara det snälla och välartade till eftervärlden. Det finns sätt att närma sig också de otrevliga och mörka sidorna. Två exempel på det är Annette Rosengrens undersökning om hemlösa kvinnor samt projektet *Svåra saker*. Detta var en kombinerad vandringsutställning och fältstation som dels visade ”svårt” laddade föremål ur museisamlingar (bland annat ett halsband tillverkat av brödkulor i ett koncentrationsläger), dels tog emot besökarens egna saker. Till de senare hörde ”Gertruds väckarklocka” – på den noterade givaren tiden varje gång hon under sin ungdom blev utsatt för nattliga sexuella övergrepp.²¹

Ett bekymmer med längre dokumentationer hör ihop med deras avslutande. En forskare, van vid längre fältarbeten, skriver att det ofta kan vara

traumatiskt att lämna ett fältarbete och att forskaren kan känna sig som en svikare. Han eller hon har ”fuskat” i vänskap och sedan dragit sig tillbaka till sin egen vrå.²² Jag har upplevt känslan ett par gånger, och vet inte riktigt hur man ska tackla den. Det är svårt att hålla kontakten när undersökningen väl är över. Man kanske inte bor i närheten, det naturliga samtalsämnet är borta samtidigt som man under projektets gång avhandlat de flesta ämnen man som nybekanta annars talar om. Ofta ebbar därför den direkta relationen ut. Jag brukar dock vara noga med att i fortsättningen skicka vykort några gånger under året och att då skriva något mer än de traditionella hälsningsfraserna. Publicerar jag något om det aktuella projektet sänder jag naturligtvis även det.

Avslutning

Jag har i denna text resonerat om olika sätt att dokumentera samtiden. Ordet har då förstått i en vid mening: som det som existerar idag men också det som finns ”i mannaminne”. Jag har talat om intervjuer, om deltagande observation och jag har resonerat om etiska aspekter. Jag har också försökt hålla beskrivningen på en konkret nivå och diskutera de problem och frågor som en intervjuare/medföljare faktiskt möter under olika projekt. Syftet har varit att ge stöd till personer utanför Stadsmuseet som är intresserade av att dokumentera sin samtid. Men jag har även poängterat att samtidsundersökningar till stor del bygger på den personliga insatsen. Därför kan en text som denna inte bli mer än en vägledning. Även om de teman som tas upp är allmängiltiga, är sätten att närma sig dem individuella. Denna text är tänkt som ett stöd, men det är genom praktiken man lär sig. Det är också genom den man får belöningen för sin möda; att möta människor, att på djupet få höra om deras erfarenheter och värderingar samt, sist men inte minst, att få presentera detta för andra.

Notförteckning

- 1 Se min artikel Upptäckten av samtiden – Om Upplandsmuseets samtidsdokumentation 1960–2007 (Larsson 2009) och den däri åberopade litteraturen.
- 2 Intresserade av frågelistor kan med fördel vända sig till Nordiska museet som har lång erfarenhet av verksamheten. Nordiska museet har även gett ut flera böcker som handlar om eller baserar sig på frågelistor.
- 3 Jämför Arnstberg 1997.
- 4 Larsson 1999. Om snöbollsurval, se t.ex. Bryman 2002.
- 5 Bryman (2002) diskuterar i sin lärobok om samhällsvetenskapliga metoder skillnaden mellan så kallad kvalitativ och kvantitativ forskning och hur man kan generalisera utifrån dem. Den förstnämnda är oftast utförd med etnografiska metoder såsom intervjuer, medan den andra oftast görs med hjälp av statistik.
- 6 En variant på en gruppintervju är studiecirkel (eller forskningscirkel). Dessa har jag ingen egen erfarenhet av, men historiker som Anna Götlind och Lars Olsson har båda engagerat sig i den formen med enligt dem gott resultat. Skillnaden mot en mer regelrätt intervju är att intervjuarens roll som utfrågare är borta, och att alla deltar på mer jämbördiga premisser. Se Götlind och Kåks 2008 och Olsson 2006.
- 7 Harper 1992, Ulfstrand 2011.
- 8 Larsson 2005a.
- 9 Larsson 2005b.
- 10 Pink 2004.
- 11 Franzén 2011.
- 12 Etnologen Eva Fägerborg beskriver detta som att intervjun är en gemensam konstruktion, ”ett gemensamt barn”, som även präglas av den situation den tillkommer i, Fägerborg 1999, s. 59.
- 13 Rosengren 1991 och 2003.
- 14 Efter inspiration från Arnstberg 1997, s. 41–42. Arnstberg använder dock termen ”samspel”.
- 15 Larsson 1995, s. 33–34.
- 16 Ett fördjupande resonemang om beskrivningar finns i Rosengren 2002.
- 17 Larsson 1995, s. 19–20.
- 18 Rosengren 1985, s. 8.
- 19 Kvale 1997, s. 110.
- 20 Rosengren 1991, s. 34.
- 21 Silvéen 2005, s. 146–147. Se också Silvéen och Björklund 2006.
- 22 Arnstberg 1993, s. 147.

Använd litteratur

- Arnstberg, Karl-Olof. 1993. *Kristoffer och hans verkstad. Om småskaligt servicearbete i en stor sjöstad*. Stockholm: Sjöhistoriska museet.
- Arnstberg, Karl-Olof. 1997. *Fältetnologi*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Bryman, Alan. 2002. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Fägerborg, Eva. 1999. Intervjuer. Ingår i: Kaiser, L och Öhlander, M (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur. (Ny upplaga 2011.)
- Franzén, Elin. 2011. Stockholmsljud: Staden som ljudlandskap. Ingår i: Larsson, Bo och Svensson, Birgitta. (red.). *Andra Stockholm: Liv, plats och identitet i storstaden*. Stockholm: Stockholmia.
- Götlind, Anna och Kåks, Helena. 2008. Forskningscirkeln. Ett redskap för att få perspektiv på det egna arbetet. Ingår i: Houltz, Anders m.fl. (red.): *Arbete pågår – i tankens mönster och kroppens miljöer*. Uppsala: Inst. för ekonomisk historia, Uppsala universitet.
- Harper, Douglas. 1992. *Working Knowledge: Skill and community in a small shop*. Berkely, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Kvale, Steinar. 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Bo. 1995. *Lillolastugan: Ett år på en värmeländsk bondgård*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Larsson, Bo. 1999. Vargen och människan. Ingår i: *Leva med naturen* (red: Cecilia Hammarlund-Larsson). Stockholm: Nordiska museet.
- Larsson, Bo. 2005a. I bild och ord: en verkstadsberättelse. Ingår i: *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 50*.
- Larsson, Bo. 2005b. Enasladden à la Glassie. Ett museiföremål berättar. Ingår i: Svensson, Birgitta (red.). *Föremål för forskning: Trettio forskare om det kulturhistoriska materialets möjligheter*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Larsson, Bo. 2009. Upptäckten av samtiden – Om Upplandsmuseets samtidsdokumentation 1960–2007. Ingår i: *Uppland 2009*. Uppsala: Upplands Fornminnesförenings förlag.
- Olsson, Lars. 2006. I levande och döda typograferasällskap: Erfarenheter av ett sexårigt cirkelforskningsprojekt med typografer i Lund. Ingår i: Hansson, Lars och Thor, Malin (red.): *Muntlig historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Pink, Sarah. 2004. *Home truths: Gender, domestic objects and everyday life*. Oxford, New York: Berg.
- Rosengren, Annette. 1985. *Bilderna dokumenterar – om berättande fotografier i museer*. Stockholm: Nordiska museet.
- Rosengren, Annette. 1991. *Två barn och eget hus: om kvinnors och mäns världar i småsamhället. En etnologisk studie*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Rosengren, Annette. 2002. Beskrivningar: Att förmedla det sedda och hörda. Ingår i: Eriksson, Maria (red.). *Beskrivningens metodik: Om att sätta ord på det upplevda*. Stockholm: SAMDOK/Nordiska museet. Hämtad från <http://www.nordiskamuseet.se/publication.asp?publicationid=863>
- Rosengren, Annette. 2003. *Mellan ilska och hopp: om hemlöshet, droger och kvinnor*. Stockholm: Carlssons bokförlag i samarbete med Stockholms stadsmission.
- Silvén, Eva. 2005. Möjliga berättelsers materialiserade minnen. Ingår i: Svensson, Birgitta (red.). *Föremål för forskning: Trettio forskare om det kulturhistoriska materialets möjligheter*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Silvén, Eva och Björklund, Anders (red.). 2006. *Svåra saker: ting och berättelser som upprör och berör*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Ulfstrand, Anna. 2011. Min blick – om fotografi som visuell frågelista. Ingår i: *Etnografiska hållplatser. Om metodprocesser och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur.

Litteraturtips

I nedanstående förteckning listar jag böcker och artiklar jag funnit vara användbara och inspirerande. Jag börjar med verk av allmän karaktär och övergår sedan till de teman jag tidigare resonerat om: intervjuer, deltagande observation, fotografi, föremål, beskrivningar, etik. Jag koncentrerar mig dock på sådana skrifter som har karaktären av handbok eller kan användas som en sådan. Något annat vore inte möjligt; enbart inom den dokumentärfotografiska genren finns en över hundraårig tradition. Enbart Sune Jonssons – en av genrens i mitt tycke främsta namn – produktion upptar 24 böcker (enligt förteckning i den retrospektiva *Och tiden blir ett förunderligt ting*). Först i den sista avdelningen frångår jag handboksprincipen och nämner böcker jag tyckt vara särskilt inspirerande. Sådana är också viktiga att läsa. Som tidigare påpekats är förteckningen vare sig fullständig eller rykande aktuell. I stället rör det sig om sådant jag självt haft nytta av eller funnit spännande. Jag begränsar mig också till böcker som är skrivna på eller översatta till svenska. Alla titlar är med fullständiga uppgifter om förlag, utgivningsår etc. upptagna i litteraturförteckningen längst bak.

Allmänt

Två i sammanhanget klassiska böcker är Sven Lindqvists *Gräv där du står* och Paul Thompsons *Det förgångnas röst*. Båda har drygt 30 år på nacken och har kommit i flera upplagor. Lindqvist bok senast år 2009 och Thompsons år 2000, den senare dock på sitt originalspråk engelska. Trots att det gått över ett kvartssekel sedan de publicerades håller de fortfarande. Jag ser dem som inspirationskällor som jag gärna återvänder till, kanske särskilt i början av en undersökning när man fortfarande är rätt sökande. Sven Lindqvist ger kvalificerade råd om hur man med hjälp av olika källor kan undersöka en arbetsplats, medan Thompson koncentrerar sig på intervjuer och deras roll i historieskrivningen – så kallad Oral History eller muntlig historia. Båda författarna har en likartad grundsyn; det är ingen slump att Sven Lindqvist skrivit förordet till den svenska upplagan av Thompsons bok.

Handbok i konsten att skriva mikrohistoria syftar –

som titeln antyder – till att uppmuntra eget historieskrivande. Som sådan är det kanske också den bok som ligger närmast intentionerna här.

Författarna Anna Götlind och Helena Kåks är forskare i historia respektive etnologi och intresserade av ”det lilla” i historien. Mikrohistoria, att studera individen, platsen, händelsen, gruppen, syftar, menar författarna, ytterst till att förstå förhållanden som inte kan studeras på en generell nivå. Det gör det lättare att se mångfald och komplexitet och synliggör mänskligt liv och mänskliga livsöden – ”Det är som om livet självt blir synligt”. Handboken går systematiskt igenom såväl forskningsprocessens olika stadier – alltifrån idé till resultatförfattande – som dess källkategorier (bilder, intervjuer, skriftliga handlingar, landskap och föremål). Löpande exemplifieras också resonemanget genom att en persons livsöde kartläggs och dokumenteras. För den som söker en längre och mer utarbetad version av denna dokumentationsvägledning är detta en av två böcker jag särskilt vill rekommendera.

Den andra rekommendationen är *Verbalt. Visuellt. Materiellt. Om museernas dokumentation och insamling*, utgiven av SAMDOK (de svenska kulturhistoriska museernas sammanslutning för samtidsinriktad insamling, dokumentation och forskning) år 1991. Boken är tillkommen efter en kurs i dokumentationsarbete för museitjänstemän och i ett pedagogiskt syfte. I förordet sägs att kursen ville betona kopplingen mellan fältarbetet och det färdiga resultatet, eller, med andra ord, hur man bär sig åt för att göra en bra dokumentation med läsvärda texter och innehållsrika bilder. I boken tas också ett helhetsgrepp över ämnet vilket framkommer av kapitelrubrikerna: Fältarbete och verbal dokumentation, Från fältdagbok till arbetstext, Fotografi och dokumentation, Fysisk miljö, Föremål – besvärande eller betydelsebärande. SAMDOK fortsatte under 1990- och det tidiga 2000-talet att publicera böcker om samtidsdokumentation. Dessa blev emellertid inriktade på en aspekt av dokumentationsarbetet, varför jag nedan, under relevant rubrik, hänvisar till några av dem. Med sina inalles åtta böcker ger serien dock en såväl en bred exposé över som en djup inblick i vad museal samtidsdokumentation innebär.

Även Karl-Olov Arnstbergs *Fältetnologi* diskuterar sitt ämne från flera synvinklar. Arnstberg är förutom professor i etnologi också skönlitterär författare och skriver på ett mycket personligt sätt om sin erfarenhet av etnologiskt fältarbete. Han behandlar flera av de ämnen som jag kortfattat tagit upp här, och diskuterar dem utifrån sina övertygelser och sin kunskap. Vad mera är att han också problematiserar fältarbetet och visar att det har många infallsvinklar. Han diskuterar vetenskapliga krav såväl som samhällelig nytta; han resonerar om forskarroller och om olika sätt att presentera resultat; han skriver såväl konkret som övergripande om fältdagböcker och om intervjuer och han – i ett för det här sammanhanget tänkvärt avsnitt – pekar på vad han uppfattar som skillnaden mellan universitets-etnologi och museietnologi. Arnstberg skriver dock inte för nykomlingar inom genren, utan förutsätter ett visst mått av akademisk vana. Har man inte det kan det vara svårt att tillgodogöra sig boken.

Intervjuer

Steinar Kvaales *Den kvalitativa forskningsintervjun* är ofta åberopad i avhandlingar som bygger på muntliga källor och får anses som ett akademiskt standardverk inom genren. Inte desto mindre har den mycket att ge även icke-universitetsanställda. Framför allt gäller det bokens tredje del om intervjuundersökningens sju stadier. Kvale ägnar här cirka 175 sidor åt ämnen som planering, etik, intervju-situation och intervjukvalitet, utskriftsfrågor, analys och tolkning, validitet och resultatrapportering. Det är nyttig läsning men liksom Karl-Olov Arnstbergs bok ovan, kräver nog också Kvaales en viss akademisk vana.

Eva Fägerborgs artikel *Intervjuer* ingår i skriften *Etnologiskt fältarbete* utgiven av Studentlitteratur 1999 och avsedd som en lärobok för studenter. Eva Fägerborg har i många år arbetat med samtidsdokumentationer på Nordiska museet och även disputerat på en avhandling som bygger på fältarbete. Hon har således en stor erfarenhet att ösa ur. Artikeln ger många konkreta råd men även en bakgrund och ett resonemang om vad en intervju egentligen är ("Intervjun som social situation")

och vilken slags kunskap den ger.

I SAMDOK-serien är det två böcker som direkt berör intervjuer: *Muntliga möten* från 1993 och *Perspektiv på intervjuer* från 2002. Den förstnämnda har både ett pedagogiskt och analytiskt förhållningsätt. Den, liksom övriga SAMDOK-böcker, bygger på en kurs för museitjänstemän, varför artiklarna är skrivna både i ett utlärande och i ett utvärderande syfte. Några av bokens ämnen: Vad är en intervju och hur har synen på intervjuer förändrats genom åren, hur bemöter man särskilt talträngda personer och vilka metodologiska slutsatser kan man dra av kursdeltagarnas insända intervjuer. I *Perspektiv på intervjuer* fördjupas diskussionen än mer. Här redogör forskare för projekt de genomfört utifrån genus-, generations- och etnicitetsperspektiv, och vad detta inneburit för deras undersökningar. Boken är intressant och läsvärd, men är kanske främst tänkt för den som redan har en viss vana vid intervjuer.

Muntlig historia är en antologi i vilken sju historiker deltar, alla verksamma på universitet och högskolor i Sverige. Boken speglar således ingen samtidsdokumentation i begreppets strikta mening, utan har ett mer eller mindre historiskt perspektiv. Här diskuteras bland annat hur den klassiska källkritiken kan modifieras till muntliga källor, hur forsknings-cirklar (dvs. studiecirklar ledda av en professionell forskare) kan byggas upp och vidmakthållas och hur det är att intervjua en meningsmotståndare – i detta fall en nazist – och vad detta kan innebära för såväl intervjua som intervjuare och för intervjun i sig. Historiker har oftast ett annat kunskapsmål än etnologer; de vill rekonstruera (eller dekonstruera) medan de sistnämnda vanligen fokuserar nutida och på olika sätt kulturella skeenden. För den som tolkar begreppet samtidsdokumentation i en vid mening ("mannaminne") torde denna bok vara intressant.

Förlaget Ordfront har med början omkring 1990 givit ut en serie böcker om litteratur och skrivande. I denna ingår Stig Hanséns och Claes Thors *Intervjua. En grundbok för media*. Som titeln säger riktar den sig inte till museietnologer (även om ett museum är ett slags media), utan till blivande yrkesmän inom radio, tv och tidningar. En stor del

av boken upptas emellertid av samtal med journalister som gjort sig kända för goda intervjuer. Det är här dess största värde ligger för oss; att ta del av dessa personers tankar kring och förhållningssätt till intervjuandet är både inspirerande och lärofyllt.

Deltagande observation

Magnus Öhlanders artikel *Deltagande observation* ingår i *Etnologiskt fältarbete* och har samma karaktär som Eva Fägerborgs ovannämnda kapitel. Övergripande resonemang om metoden som sådan blandas med konkreta anvisningar om hur man kan gå tillväga. Bland annat menar Öhlander att termen "observation" är missvisande. Snarare handlar det om att i fältarbetet inkludera alla sinnen, syn såväl som hörsel, smak, känsel och lukt. Han poängterar också att i den deltagande processen lär forskaren inte bara känna de personer han följer, han eller hon kan också göra liknande erfarenheter; känna ryggen värka eller maskinerna vibrera. Därigenom uppstår ofta nya frågor och förhoppningsvis även en fördjupad analys.

Beskrivningar

Beskrivningar är en vedertagen metod i etnologiska fältarbeten, men i jämförelse med till exempelvis intervjuer mindre diskuterad och problematiserad, åtminstone i svensk lärobokslitteratur. *Etnologiska beskrivningar* från 1989 skildrar dock förfaringsättet ur både teoretiska och konkreta perspektiv. Artikelförfattarna analyserar såväl sina egna som äldre forskares beskrivningar, och med påtagliga exempel. En läsning av boken ger många infallsvinklar på vad beskrivningar är och hur de kan användas.

Beskrivningens metodik. Om att sätta ord på det upplevda är den sista i serien av Samdok-böcker. I denna resonerar tre etnologer och en författare om beskrivningar och deras användning. Alla är läsvärda men i sammanhanget här vill jag främst slå ett slag för Annette Rosengrens artikel *Beskrivningar: Att förmedla det sedda och hörda*. I denna betonar hon såväl vad beskrivningar är som vikten av att använda dem och hon ger konkreta råd om hur man kan gå tillväga. Inte minst pläderar hon för välgrundade omdömen och karaktäriseringar för att undgå de

trevlighetsskildringar etnologer ibland anklagas för.

Fotografi,

I *Etnologiskt fältarbete* finns ett avsnitt som handlar om fotografi; Lizette Gradéns och Lars Kaijers *Att fotografera och videofilma*. Författarna utgår från egen erfarenhet och eget fältarbete i vilket de använt både stillbilds- och videokamera. Bland annat diskuterar de syftet med fotograferingen och menar att också bilder som ur estetisk synpunkt är dåliga kan vara värdefulla. Också en oskarp och underexponerad bild kan bidra till den slutliga analysen. Men när fotografier används på det viset är det också viktigt att föra vad författarna kallar för en fotobok; systematiska anteckningar om fotosituation, tid, plats, motiv och andra betydelsefulla omständigheter. I artikeln diskuteras även etiska och andra synpunkter, men en av dess viktigaste poänger är att kameran kan vara ett värdefullt instrument, även om personen bakom den inte är professionell fotograf.

Verklighetsbilder? Om fotografer och fotografier i museernas samtidsdokumentation utkom 1999 i SAMDOK-serien. Den börjar med ett par övergripande artiklar om fotografiernas roll i museiarkiven respektive om vad dokumentär fotografi egentligen är och om dess potentiella objektivitet eller subjektivitet. Här finns också bidrag som motiverar varför samtiden ska dokumenteras fotografiskt och som pläderar för en personlig hållning i det arbetet. Den största behållningen ur ett handboksperspektiv ger dock de tre artiklar i vilka samarbetet mellan fotograf och etnolog diskuteras. Bland annat diskuterar Anna Ulfstrand och Lennart Rosander deras försök att intervjua med fotografier som utgångspunkt (vad som på engelska kallas för *photo elicitation*, jämför den tidigare nämnde Douglas Harpers studie om yrkeskunskap). Anna Ulfstrand har senare utvecklat resonemanget i artikeln *Min blick – om fotografi som visuell frågelista*.

Föremål

Samdokboken om föremål heter *Tumme med tingen* och innehåller flera läsvärda artiklar, inte minst om det museala föremålssamlandets historia. I det här sammanhanget vill jag dock framhäva två kapitel.

Dels *Stig Nilssons trasiga regnkläder* av Karin Lövgren som ingående beskriver hur hon under ett fältarbete funderade på vilka föremål hon skulle samla in till museet, och hur hon vägde olika argument fram och tillbaka. Dels Elisabet Stavenow-Hidemarks om föremålets olika betydelser och om vikten av tillsammans med föremålen också förvärva deras kontext. De sammanhang eller omständigheter som föremålen kan förknippas med är nödvändiga för att de rätt ska förstås.

Eva Silvén-Garnerts artikel i *Etnologiskt fältarbete* bär titeln *Det materiella*. I denna systematiserar och särskiljer hon fyra olika sätt på vilka föremål kan användas i fältundersökningar (men menar också att de ofta går in i varandra): Vilken kunskap man kan få av det materiella; hur det materiella är en bland flera vägar till kunskapsmålet; hur föremål kan användas som "narrativa milstolpar" samt, slutligen, hur föremål kan vara en väg till kunskap och kontakt. Silvén-Garnert illustrerar sina resonemang med exempel hämtade från lämpliga fältarbeten, vilket gör artikeln mycket användbar som en källa till "föremålstänkande".

En rik bok ur föremålsig synvinkel utgör boken *Föremål för forskning. Trettio forskare om det kulturhistoriska museimaterialets möjligheter* utgiven av Nordiska museet 2005. Som bokens redaktör Birgitta Svensson formulerar det utgår de olika författarna från "den rika och mångfasetterade materialblandning som utgör museisamlingarna" (s 5) och resonerar om hur man i forsknings- och dokumentationshänseende kan närma sig detta. Även om många av artiklarna har ett historiskt perspektiv är boken en källa till inspiration för den som arbetar med samtidsdokumentation och är intresserad av föremålsaspekter.

Även *Människor och föremål. Etnologer om materiell kultur* från 1990 ger ett flerfaldigt perspektiv på hur föremål kan användas i undersökningar. I inledningen argumenterar bokens redaktörer för hur analysen kan ske på olika nivåer: tekniska och teknologiska, ekonomiska, ekologiska, sociala liksom samspelet dessa emellan. Av artikelförfattarna praktiserar bland andra Åsa Ljungström den nivåuppdelningen. Hon diskuterar hur man genom intervjuer kan analysera föremålets både praktiska

och symboliska funktion och hur man på så sätt kan nå "bakom" föremålen och fram till deras ägare.

För inspiration

Det finns en stor mängd "ickehandboks litteratur" att läsa och låta sig inspireras av, skriven såväl av forskare inom det akademiska fältet som av författare och dokumentärt inriktade journalister. Här finns endast plats att ta upp några av dem jag stimulerats av, men den intresserade hittar snart egna favoriter.

Med början i det sena 1980-talet och cirka tio år framåt gav Ordfronts förlag ut en serie böcker kallad *Reportagens mästare*. De flesta av dessa är mycket läsvärda, med författare hämtade från både den svenska och internationella litteraturen. Här finns fixstjärnor som Egon Erwin Kisch, Ivar Lo-Johansson, Jane Kramer och Martha Gellhorn för att nämna några. I anslutning till dessa kan man också gärna läsa Anders Sundelins båda böcker *Konsten att berätta en historia* och *Reportage. Att få fakta att dansa*.

Den reportagebok jag dock särskilt vill framhäva tillhör inte ovanstående serie, men kan ses som en föregångare till den. År 1982 gav Ordfront ut antologin *Tio reportage som förändrade världen. Från Strindberg till Hemingway*. Också här återfinns man E. E. Kisch och Ivar Lo-Johansson, men även August Strindberg, Ludvig "Lubbe" Nordström, Ernest Hemingway och andra, var och en med en presentation av kunniga skribenter. Reportrar har inte samma syfte med sina alster som museitjänstemän, men det finns mycket att lära av deras sätt att organisera och presentera sina material.

En skrift som har sitt ursprung i ett reportage men som utvecklades till en intervjubok är Folke Isakssons och Glynne Kihlbergs *Stenarna väntar på sin födelse. Samtal 1970-94*. Från att först ha träffat Glynne Kihlberg under en vistelse på SKF i Göteborg (en reportageresa tillsammans med fotografen Jean Hermansson) sökte han upprepade gånger upp henne för fördjupande samtal. Det är också mestadels hon som för ordet, då och då interfolierat med Isakssons kommentarer. Jag tycker om boken av två skäl. Dels för den personliga tonen där en person får stå i centrum och berätta om sina

erfarenheter, dels för att Folke Isaksson flera gånger och under en lång tidsperiod återvänder till henne. Det sistnämnda är något som diskuterats och tillämpats i museivärlden under en lång tid, men som Folke Isaksson var tidig med.

Karl-Olov Arnstbergs fångslände bok *Kristoffer och hans verkstad* är en samtidsdokumentation utgiven av Sjöhistoriska museet 1993. Också i denna skildras huvudpersonen mycket personligt, något som är relativt ovanligt i museala samtidsundersökningar. Arnstberg motiverar också varför han lägger sig så nära. Det vore, skriver han, ”vilsledande att försöka åstadkomma en text som ’jämjar ut’ Kristoffer som person, som gör honom till en **vanlig** dykare, en **vanlig** svetsare, en **vanlig** båt bärgare – ytterligare en vanlig människa bland alla vanliga människor” (Arnstbergs fetstilningar). Istället vill han se honom som en mycket ovanlig människa, och har förhoppningen att han skulle göra det med vilken person han än kom nära.

Den stora fördelen med Isakssons/Glynnes och Arnstbergs böcker är att man i dem får möta de skildrade personerna som individer, med tankar och känslor, inte enbart som representanter för ett visst yrke, en viss klass, eller en viss bostadsort. Det perspektivet finns också i Annette Rosengrens *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället*. Boken bygger på ett flerårigt fältarbete i det västsvenska samhället ”Asketorp” och de flesta av de metoder (även fotografi) och problem som jag resonerat om tidigare används eller diskuteras här. Boken är en doktorsavhandling och pendlar mellan närhet och distans, men är också ovanligt välskriven och lättläst.

Som nämndes ovan finns det en stor mängd dokumentärfotografisk litteratur att inspireras av. Sune Jonssons gärning är redan nämnd, två andra fotografer som arbetar i samma anda är Bertil Querin och Lennart Engström. Båda har en mångårig produktion bakom sig och båda kombinerar sina fotografiska projekt med skriven text. Jag ska nämna en bok från vardera här; Bertil Querins *Fiskare* och Lennart Engströms *Sala Backe*. I den förstnämnda följer fotografen arbetet på bohuslänska fiskebåtar med kameran, men låter också de fotograferade personerna komma till tals genom inter-

vjuer. Skildringen är inträngande, personlig men också polemisk med udden riktad mot myndigheter och trångsynta byråkrater som inte förstår det småskaliga fiskets behov. I *Sala Backe* är temperamentet stillsammare men inte mindre personligt. Fotografen har porträtterat de boende i området med mellanformatskamera och ofta med ögonkontakt. I boken presenteras sedan bilderna tillsammans med en bredvidstående text av journalisten Mats Andersson. Båda böckerna är goda exempel på vad som brukar kallas för dokumentärfotografi, men som i det här fallet lika gärna kan kallas för fotografisk samtidsdokumentation.

En bok som åtminstone delvis emanerar ur museernas samtidsdokumentation är den stora och vackra *I människans hand. Fotografier kring det ekologiska landskapet*. Projektet initierades hos Statens kulturråd, men utfördes av Nordiska museet och Sveriges läns museer. Uppgiften var flerfaldig, att: integrera ekologi i den museala verkligheten, bidra till en opinion i miljöfrågor, använda fotografien för det ändamålet och sprida denna samt att utveckla den fotografiska samtidsdokumentationen. 28 fotografier, 8 skribenter och 20 museer var inblandade i projektet, vars resultat också skulle kunna kallas för *I människans land*; de allra flesta av fotografierna visar människan i eller människors påverkan på landskapet. Sammantaget ger de en unik skildring av Sverige under några av 1900-talets sista år.

Slutligen, en bok som jag tror är en blandning av fiktion och dokumentär, men som jag gärna tar fram när jag är trött och söker inspiration: Carlo Levis *Kristus stannade i Eboli*. Författaren, tillika konstnär och utbildad läkare, var bosatt i Rom men tvingades i inre exil ett antal år under Italiens fascistiska period. Tillbaka i Rom skildrade han sedan sin förvisning och sin bekantskap med traktens bönder och befolkning, men också de ofrivilliga kontakterna med byns fascistiska ledning. Sammantaget ger det ett porträtt av ett samhälle så eftersatt att inte ens Kristus, enligt ett traktens talesätt, kom dit. Han stannade i Eboli, den närmaste järnvägsstationen.

Bibliografiska uppgifter

- Arnstberg, Karl-Olov. 1993. *Kristoffer och hans verkstad. Om småskaligt servicearbete i en stor sjöstad*. Stockholm: Sjöhistoriska museet.
- Arnstberg, Karl-Olof. 1997. *Fältetnologi*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Arvidsson, Alf, m.fl. 1990. *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Dahlman, Eva (red.). 1999. *Verklighetsbilder. Om fotografier och fotografier i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet/SAMDOK.
- Ehn, Billy och Klein, Barbro (red.). 1989. *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Engström, Lennart. 1997. *Sala backe*. Uppsala: Lennart Engström.
- Eriksson, Maria (red.) 2002. *Beskrivningens metodik. Om att sätta ord på det upplevda*. Stockholm: SAMDOK/Nordiska museet (ingår i Samdoks e-serie, hämtbar från Samdok-sekretariatet, Riksförbundet Sveriges museers hemsida).
- von Friesen, Otto. 1982. *Tio reportage som förändrade världen: från Strindberg till Hemingway*. Stockholm: Ordfront.
- Fägerborg, Eva. 1999. Intervjuer. Ingår i: Kaiser, L och Öhlander, M (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur. (Ny upplaga 2011.)
- Graden, Lizette och Kaijser, Lars. 1999. Att fotografera och videofilma. Ingår i: Kaiser, L och Öhlander, M (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur. (Ny upplaga 2011.)
- Götlind, Anna och Kåks, Helena. 2004. *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hansén, Stig och Thor, Clas. 1997. *Intervjua: en grundbok för media*. Stockholm: Ordfront.
- Hansson, Lars och Thor, Malin (red.). 2006. *Muntlig historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Isaksson, Folke och Kihlberg, Glynne. 1994. *Stenarna väntar på sin födelse: samtal 1970–94*. Stockholm: Ordfront.
- Jonsson, Sune. 2007. *Och tiden blir ett förunderligt ting: Fotografier av människor och landskap*. Umeå: Västerbottens läns hembygdsförbund.
- Kvale, Steinar. 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Levi, Carlo. 1981. *Kristus stannade i Eboli*. Stockholm: Bokomotiv.
- Lindqvist, Sven. 1978. *Gräv där du står: hur man utforskar ett jobb*. Stockholm: Bonnier. (Också utgiven 2009 som Print on demand-bok av bokförlaget Atlas.)
- Ljungström, Åsa. 1990. Berättelser inför föremål. En metodologisk diskussion om intervjuer kring föremål. Ingår i: Arvidsson, Alf, m.fl.. *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Lövgren, Karin. 1992. Stig Nilssons trasiga regnkläder. Ingår i: Garnert-Silvén, Eva (red.). *Tumme med tingen. Om det materiellas roll i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet/SAMDOK.
- Lövgren, Karin. 2002. *Perspektiv på intervjuer. Genus, generation och kulturmöten*. Stockholm: SAMDOK/Nordiska museet (ingår i Samdoks e-serie, hämtbar från Samdok-sekretariatet, Nordiska museets hemsida).
- Quirin, Bertil. 1991. *Fiskare*. Harestad: B. Quirin.
- Rosengren, Annette. 1991. *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Rosengren, Annette. 1994. *I människans hand: fotografier kring det ekologiska landskapet/Ekodok –90*. Stockholm: Nordiska museet.
- Rosengren, Annette. 2002. Beskrivningar: Att förmedla det sedda och hörda. Ingår i: *Beskrivningens metodik. Om att sätta ord på det upplevda*. 2002. Stockholm: SAMDOK/Nordiska museet (ingår i Samdoks e-serie, hämtbar från Samdok-sekretariatet, Riksförbundet Sveriges museers hemsida).
- Silvén-Garnert, Eva (red.). 1992. *Tumme med tingen. Om det materiellas roll i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet/SAMDOK.
- Silvén-Garnert, Eva (red.). 1993. *Muntliga möten. Om intervjuer i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet/SAMDOK.
- Silvén-Garnert, Eva. 1999. Det materiella. Ingår i: Kaiser, L och Öhlander, M (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur. (Ny upplaga 2011.)

- Stavenow-Hidemark, Elisabeth. 1992. Föremålets betydelse. Ingår i: Garnert-Silvén, Eva (red.). *Tumme med tingen. Om det materiellas roll i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet/SAMDOK.
- Sundelin, Anders. 2001. *Konsten att berätta en historia*. Stockholm: Ordfront.
- Sundelin, Anders. 2008. *Reportage: att få fakta att dansa*. Stockholm: Leopard.
- Svensson, Birgitta (red.). 2005. *Föremål för forskning. Trettio forskare om det kulturhistoriska museimaterialets möjligheter*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Thompson, Paul. 1980. *Det förgångnas röst. Den muntliga historieforskningens grunder*. Hedemora: Gidlunds.
- Ulfstrand, Anna. 2011. Min blick – om fotografi som visuell frågelista. Ingår i: *Etnografiska hållplatser. Om metodprocesser och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Verbalt. Visuellt. Materiellt. Om museernas dokumentation och insamling*. 1991. Stockholm: Nordiska museet/SAMDOK.
- Öhlander, Magnus. 1999. *Deltagande observation*. Ingår i: Kaiser, L och Öhlander, M (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur. (Ny upplaga 2011.)